

АРХЕОЛОГІЯ

УДК[904:725](477.85)“09/17”

Ігор ВОЗНИЙ

ТОРГОВЕЛЬНО-РЕМІСНИЧІ ПОСАДИ МІСТ ПІВНІЧНОЇ БУКОВИНИ (кінець X – перша половина XIII ст.)

У статті розглядається процес виникнення і формування торговельно-ремісничих посадів давньоруських міст на прикладі обмеженого регіону. Урбанізаційні процеси на досліджуваній території почали розвиватися в той час, коли вона входила до складу Галицько-Волинського князівства. Як встановлено у результаті аналізу і порівняння письмових та археологічних джерел, торговельно-ремісничі посади-общини як головні складові частини давньоруських міст мали свою територію, часто укріплення, торговельно-вічові площі, общинні об'єднання-братчини, згруповані навколо християнських храмів. Важливою особливістю міського посаду виступають його укріплення. Те ж саме можна сказати і про характер забудови їх території. Як відомо з розкопок, посади забудовувалися рядами приватних садиб дрібних виробників, утворюючи при цьому вуличну систему. В результаті розвитку соціальної диференціації на посадах з'являються садиби багатих людей, професійних купців, великих землевласників тощо.

Ключові слова: посад, укріплення, вічова площа, урбанізація, садиба, язичницькі храми, торговельна площа, церква.

Игорь ВОЗНИЙ

ТОРГОВО-РЕМЕСЛЕННЫЕ ПОСАДЫ ГОРОДОВ СЕВЕРНОЙ БУКОВИНЫ (конец X – первая половина XIII вв.)

В статье рассматривается возникновение и формирование ремесленно-торговых посадов древнерусских городов на примере ограниченного региона. Урбанизационные процессы на исследуемой территории начали развиваться в то время, когда она входила в состав Галицко-Волинского княжества. Как установлено в результате анализа и сравнения письменных и археологических источников, торгово-ремесленные посады-общины как главные составные части древнерусских городов имели свою территорию, часто укрепления, торгово-вечевые площади, общинные объединения-братчины, сгруппированные вокруг христианских храмов. Важной особенностью городского посада выступают его укрепления. То же самое можно сказать и о характере застройки их территории. Как известно из раскопок, посады застраивались рядами частных усадеб мелких производителей, образуя при этом уличную систему. В результате развития социальной дифференциации на посадах появляются усадьбы богатых людей, профессиональных купцов, крупных землевладельцев и др.

Ключевые слова: посад, укрепления, вечевая площадь, урбанизация, усадьба, языческие храмы, торговая площадь, цековь.

TRADE AND CRAFT POSTS IN THE SETTLEMENTS OF NORTHERN BUKOVYNA IN THE 10TH - EARLY 13TH CENTURIES

The article deals with the process of establishment of trade and craft posts of ancient cities on the example of a researched region. The process of urbanization in the study area began to develop at a time when it was a part of the Halicia-Volyn principality. It is revealed, based on analysis and comparison of written and archaeological sources that trade and craft posts within a community had their own territory, usually located near the stronghold, but other topographical conditions that could be lower than the previous, "the lap" near the river; which, as a rule, was an important transport junction.

An important feature of the city's fortifications was its stand position. During the formation and development of the Kyiv Rus state military attacks continually threaten the lives and property of artisans and merchants. So they sought to strengthen the place of cohabitation by defensive walls and place their estates closer to the fortress-citadel. Fortification posts were structurally different compared to the defensive line of forts, citadel and had a simpler design. It was found in the study of these fortified lines that housing and commercial stands for soldiers were characterized by the main lines of fortified prince castles and feudal castles. If this is true, then we can conclude that the protection of the city at fortified lines did not rely on professional soldiers and townspeople alone, but on all members of the community

Important archaeological feature of the post was the character development of its territory. It should be noted that the area was always greater than the position of the size of citadel of that city.

Based on archeological excavations positions were built up in rows of individual estates smallholders. Thus an outdoor urban planning system was created. Along with housing estates and artisan workshops there were also stables, barns and other outbuildings. The reason for that was that under the rule of subsistence farming with its isolation and underdevelopment of exchange artisans had to work outside their core business, had also engaged in farming, animal husbandry, horticulture, apiculture, use of forest lands and reservoirs.

A shopping square of the city was located on the post. Its significance laid not only in the conduct of trade, but also in meetings of townspeople. The main streets rayed in different directions from the posts of the city. They were populated by residents based on their professional fields.

A characteristic feature of ancient cities, ranging from the twelfth century, was the construction of a temple in the area or close to it. This is due to the fact that, according to a measurement article in the statute of Prince Volodymyr it was under the jurisdiction of the church to pass the standards of trade measures, as well as fees for the use of these measures.

Sources clearly describe the central cities in the surrounding territory management. Courts were held there, taxes were paid, and military forces were

available. A necessary condition for these functions was the concentration of members of the feudal nobility.

Thus, as can be seen from the above urbanization processes in the Northern Bukovina were in the mainstream of urban life throughout the Ancient Rus. Population that lived on the territory of Galician land created a highly material and spiritual culture, which served as the basis for the later establishment of the modern Ukrainian nation.

Keywords: *craft settlement, fortification, voting square, urbanization, mansion, pagan fane, trade square, church.*

Серед багатьох проблем історії давньоруського міста однією з не вирішених залишається виникнення і формування торговельно-ремісничих посадів. Питанням їхнього виникнення, а також місця в структурі міста і значення у соціально-економічному житті, соціального складу населення приділялася значна увага серед науковців. Проте багато ще в цій проблемі потребує подальшої розробки, що неодноразово наголошувалося дослідниками [4, с.12-18].

Само по собі виникнення і формування торговельно-ремісничого посаду є містоутворюючим фактором. У широкому розумінні – з виникненням посаду місто набуває нової якості економічного центру, у вузькому – формується структура самого міста.

Однак при спробі простежити і зрозуміти процес становлення конкретного давньоруського міста дослідники натрапляють на певні труднощі через недостатню кількість писемних джерел та археологічних матеріалів і низький рівень теоретичної розробки проблеми.

У літописах часто згадуються складові частини міста, однією з яких є посад, що протиставляється дитинцю. Наприклад, «...изгониша изгонной ратью посад у Пскова и... оступиша град Псков, хотяше его кленити» [23, с.86]; «...погоре град Тверь весь и посад» [22, с.540]. Це свідчення того, що міські посади мали не тільки свою чітко визначену територію, але й були автономними структурними одиницями давньоруських міст.

Ремісничо-торгові посади згадуються в літописах як «подол», «місце», «окольне місто», «острог», «город» тощо. Назва «посад» з'являється тільки в XIII ст. Відомо, наприклад, що «подолом» називалися посади Києва і Чернігова, які розміщувалися нижче, біля водного джерела, на відміну від дитинців, розташованих, як правило на «горі».

Як видно з літописних повідомлень, терміни, які у писемних джерелах позначають міський посад, відображають деякі його особливості як поселенської структури. Посади, що згадувалися у

джерелах, розташовуються зазвичай поруч з дитинцем, але в інших топографічних умовах, тобто могли знаходитися нижче останнього, «на подолі», біля ріки, яка, як правило, була важливою транспортною артерією. Вони мали свої укріплення, які конструктивно відрізнялися від оборонних ліній фортець-дитинців. На їхній території знаходилося «місце» – торгова площа, яка була центром міської торгівлі.

Посадські частини міста формувалися під захистом фортець-дитинців, як правило, біля річок. З часом навколо них споруджувалися свої укріплення, але, як зазначалося, часто менш потужні, ніж оборонні стіни дитинців. Тому під час несподіваних нападів ворога посади часто ставали легкою його здобиччю «И пригонивши подь городъ и зажгоша посад все», – говорилося в літопису про боротьбу псковичів з німцями у 1240 р. [18, с.73]

Важливою ознакою міського посаду виступають його укріплення. У період становлення і розвитку Київської держави військові напади постійно загрожували життю та майну ремісників і торговців. Тому вони прагнули укріпити місце спільного проживання оборонними стінами та розташувати свої садиби поближче до фортеці-дитинця. Вона виступала гарантом захисту населення міста з його майном у випадку військової загрози.

У писемних джерелах неодноразово згадується, що при появі ворога міщани спалювали свої садиби і перебиралися під захист стін дитинця, тим самим зміцнюючи його оборону [25, с.145, 146]. Таке розташування садиб містичів було подвійно взаємовигідним і для князівської адміністрації, і для ремісників, між якими існували певні економічні зв'язки. Наприклад, ремісники посадів могли одержувати від фортеці для переробки сировину, яка накопичувалася у фортецях у вигляді данин [35, с.115].

Посади давньоруських міст були оточені оборонними стінами, як правило, простішої конструкції ніж дерев'яно-земляні укріплення дитинців. Тому у літописах вони могли позначатися терміном «окольное місто» або «остроги» [20, с.133; 23, с.576]. «Острог» – найпростіша оборонна конструкція у вигляді огорожі-частоколу. За традицією, «острогом», як протипагу оборонним спорудам дитинців, називали укріплення посадів і тоді, коли вони мали більш складну конструкцію. Наприклад, літописець відзначив, що «новгородцы ставиша острог по въспу хоромы» [24, с.93], тобто споруджували укріплення у вигляді валу («віспу»), на якому ставили зруби («хороми»). Навіть коли у Новгороді були збудовані кам'яні оборонні споруди, їх теж називали «острогом»: «...заложи... острог камен» [18, с.346].

Назва «окольне місто» означає укріплений посад, який оточує центральну частину – дитинець: «...и взяша градъ околний, и пожгоша, и людемъ же вбегшим у дънешний градъ» [18, с.133].

Укріплені лінії міських посадів досліджені ще недостатньо. Про них на сторінках літописів є уривчасті відомості. Наприклад, київський Поділ, за свідченням літописця, у XII ст. був обгороджений «столпием» [23, с.515]. Під час археологічних досліджень на Подолі виявлено залишки стін каркасно-стовпової конструкції [29, с.29]. Подібні дерев'яні огорожі міського посаду, що склалися з двох рядів тину, простір між якими заповнювався глиною, виявлені при розкопках літописного Звенигорода на Білці [31, с.89-100].

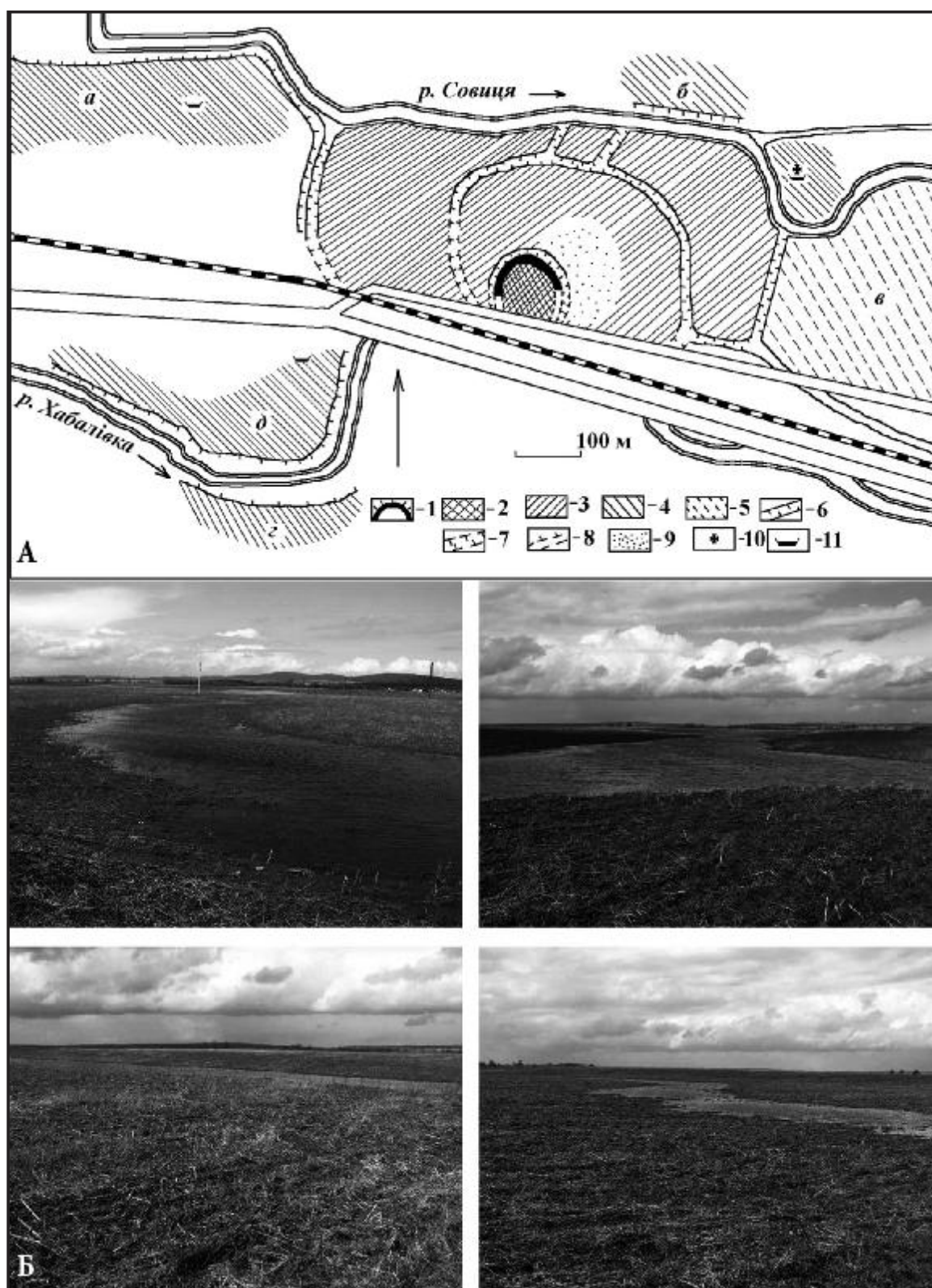
Міські посади інколи відгороджувалися й більш складними конструкціями. Наприклад, земляними валами-платформами з дерев'яними стінами на їх вершині. Такі укріплення відомі в Суздалі, Білгороді Київському, Волковиську, Володимирі-Волинському й інших містах [5, с.20-22; 13, с.316-317; 26, с.67-71; 32, с.109]. При дослідженні цих укріплених ліній не виявлено житлово-господарських клітей для воїнів, що характерно для головних укріплених ліній князівських фортець і феодальних замків. Якщо це так, то напрошується висновок про те, що охорона міських (посадських) укріплених ліній покладалася не на професійних воїнів, а на всіх членів посадської общини [37, с.116].

Посад стародавніх Чернівців мав досить складну і потужну оборонну систему. Перша оборонна лінія посаду розташовувалася за 100-300 м від укріплень дитинця. Це був дугоподібний рів шириною 8-10 м, який своїми кінцями з'єднувався з річкою Хабалівкою. По внутрішньому периметру цього рову проходив дубовий частокіл (рис. 1).

Другу оборонну лінію становили річка Совиця, ліва притока Пруту, яка протікала за 400 м на північ від дитинця, та рови, що з'єднували її з річкою Хабалівкою – один за 400 м на захід від дитинця, інший – за 500 м на схід від нього. Береги цих ровів і річок теж були укріплені частоколами [34, с.70].

Додаткові оборонні лінії обороняли ту частину посаду, на якій розміщувалися найважливіші галузі ремесла, наприклад, залізоплавильна (горни). В той же час допоміжні галузі («вовчі ями» для збагачення болотяної руди) знаходилися за межами захисних ліній.

У Кучелміні весь комплекс, що складався з городища в урочищі Щовб, скельного монастиря з городищем в ур. Галиця та ремісничого

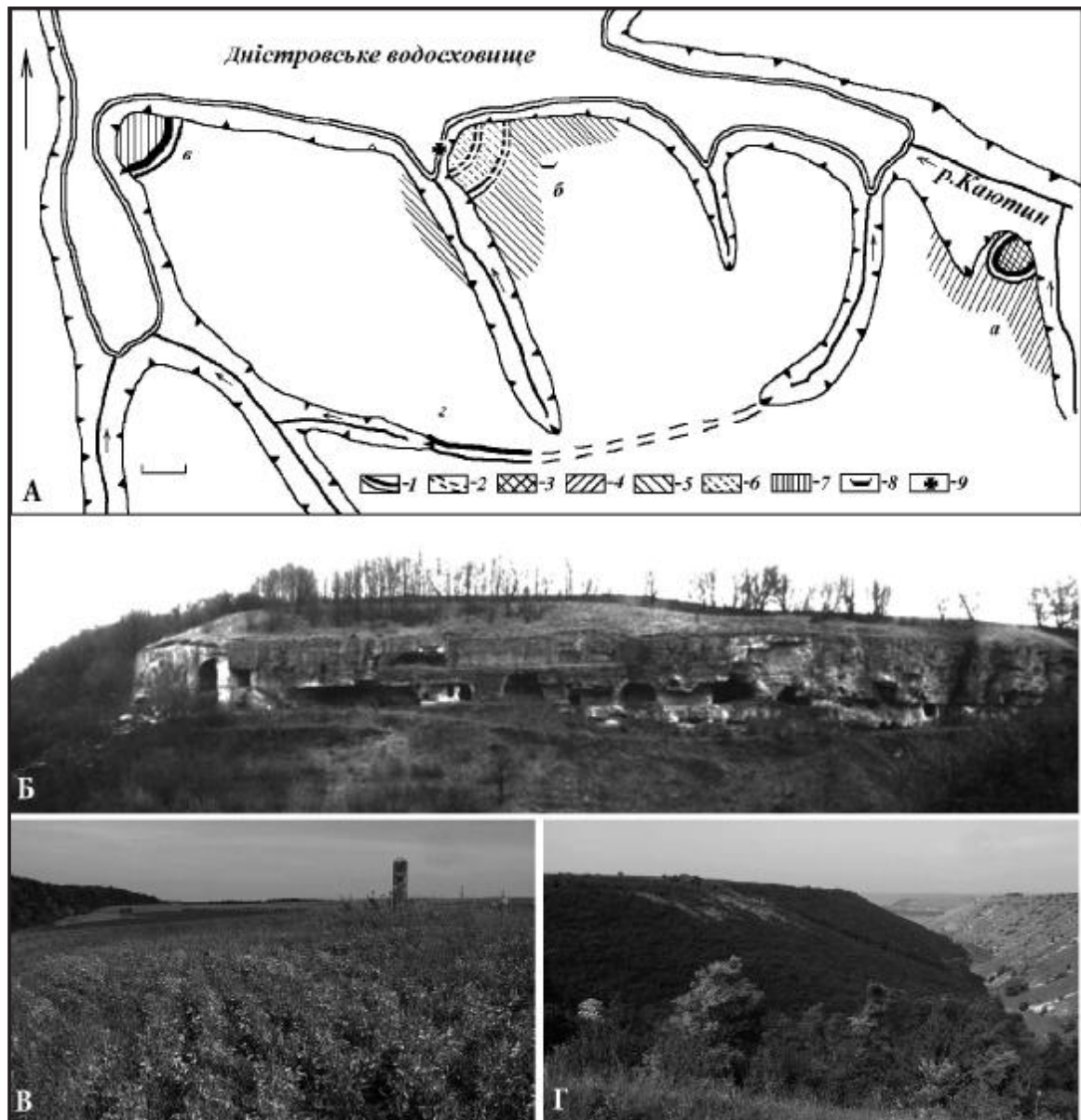

Рис. 1. Ленківці на Пруті – попередники сучасних Чернівців (за Б. Тимощуком [1982, с.69, рис.37]) А – план Ленківців на Пруті; Б – оборонні рови посаду заповнені водою. 1 – укріплення; 2 – дитинець; 3 – посад; 4 – поселення; 5 – залишки ставу; 6 – рови; 7 – реконструкція ровів; 8 – реконструкція віалів; 9 – торговий майдан; 10 – монастир (?); 11 – могильник а – ур. Совиця; б – ур. Багна; в – ур. Став; г – ур. Старі Ленківці; д – ур. Селище

Рис. 2. Літописний Кучелмин XII – XIII ст. (за С.В. Пивоваровим [2000, с.34, рис.15]) А – план Кучелмину; Б – скельний монастир в ур. Галиця. Вид з боку р. Дністер; В – вид на посад міста; Г – мис, на якому розташовується городище-князівська фортеця Ломачині (ур. Окопи) 1 – укріплення; 2 – розорані укріплення; 3 – дитинець; 4 – селище-супутник; 5 – посад; 6 – територія наземного монастиря; 7 – городище-сторожова фортеця; 8 – могильник (?); 9 – скельний монастир а – ур. Окопи; б – ур. Галиця; в – ур. Щовб; г – ур. Валок

посаду, був оточений валом із сучасною висотою до 1,5 м і ровом глибиною до 1 м [19, с.38] (рис. 2).

На жаль, оборонні споруди посадів міст досліджуваної території спеціально не досліджувалися, тому визначити їхній характер не видається можливим у більшості випадків.

Важливою археологічною ознакою посадів є характер забудови їхньої території. Необхідно відзначити, що територія посаду завжди перевищує своїми розмірами дитинець того ж міста. Так, посад у Ревному займав площу 40 га (рис. 3 А), в той час, як дитинець лише 4,5 га. Ремісничий посад літописного Василева мав 50 га, а дитинець 1,3 га. У Ленківцях на Пруті площа посаду і дитинця, відповідно, складали 21 га і 0,64 га. Кучелмин мав посад площею 35 га та 0,25 га дитинця. Аналогічне співвідношення спостерігається і в інших давньоруських містах, наприклад, у Володимирі-Волинському – 60:1,5 га, Переяславі 80: 10 га, Суздалі – 35:14 га, Полоцьку – 70:10 га. [9, с.67–69; 42, с.154–156; 44, с.212–222] Розміри посаду чітко відображають його значення в структурі давньоруського міста.

Як відомо з рокопок, посади забудовувалися рядами індивідуальних садиб дрібних власників. Таким чином створювалася вулична система планування міст. До складу садиб поряд з житлами і ремісничими майстернями входили хліви, комори й інші господарські будівлі. Це викликано тим, що в умовах панування натурального господарства з його замкнутістю і слабким розвитком обміну ремісники посадів окрім своєї основної діяльності, змушені були займатися також землеробством, тваринництвом, городництвом, садівництвом, бортництвом, користуватися лісовими угіддями і водоймами тощо [38, с.67-69]. Садиби містичів зафіксовані в писемних джерелах ще з X ст. Наприклад, коли згадується спалення княгинією Ольгою Іскоростеня у 945 р. «И тако возгорахуся голубици ово клети, ово веже... и не бе двора идеже не горяще» [20, с.43].

Так, на поселенні-супутнику князівської фортеці в Ревному напівземлянки общинників розташовувалися окремими невеликими групами, які могли складати окремі садиби і, на думку Б.О. Тимощука, належати малим сім'ям [35, с.116]. Одна з індивідуальних садиб X ст., яка мала природні межі, була досліджена у східній частині поселення. З трьох сторін її оточували круті схили, а з четвертої – укис оборонної лінії IX ст. (рис. 3). На території садиби розмірами 40 x 10 м розміщувалися два неодночасових напівземлянкових житла та дві господарські споруди (комора зі стінами каркасно-стовпової конструкції, призначена, мабуть, для зберігання збіжжя, та хлів

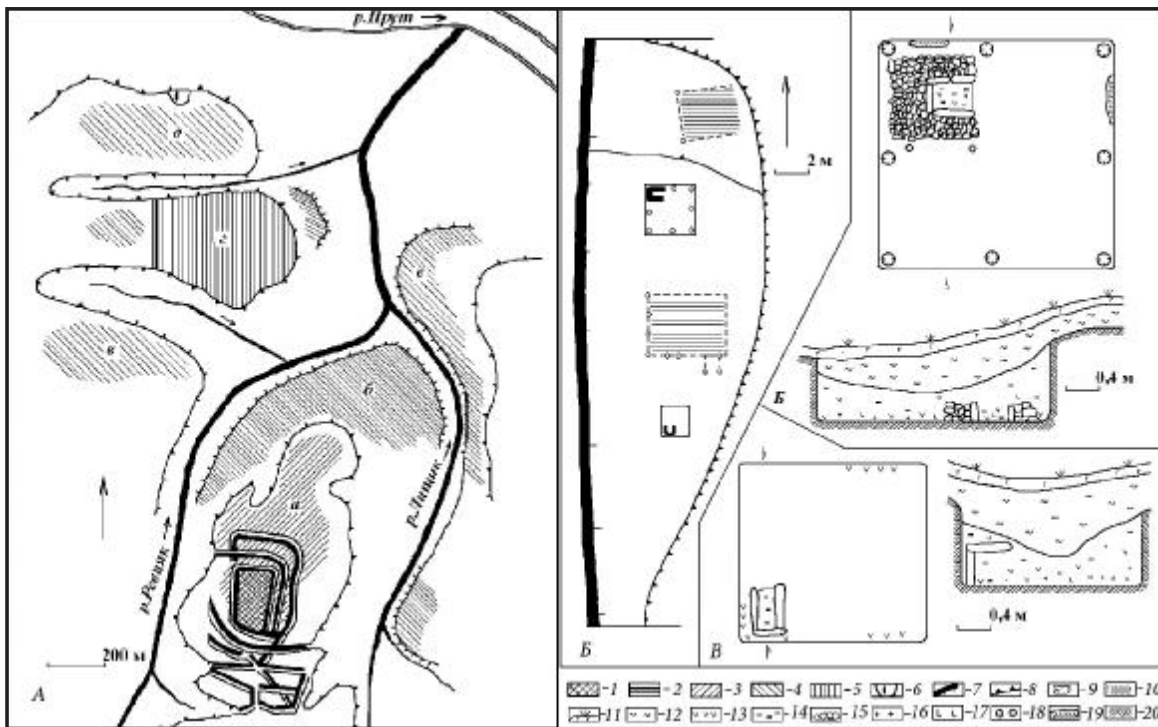

Рис. 3. Ранньосередньовічне місто Х ст. біля с. Ревно

(за Б. Тимошуком [1990, с.118, рис.39; 1995, с.193, рис.30])

- А – план міста; Б – план садиби; В – житлові споруди з садиби 1 – дитинець;
 2 – укріплена лінія; 3 – селище-супутник; 4 – сільські поселення; 5 – посад;
 6 – язичницьке святилище; 7 – укіс оборонної лінії IX ст.; 8 – урвище;
 9 – напівземлянка; 10 – господарська споруда; 11 – дерн; 12 – жовта глина;
 13 – вугілля; 14 – обпалена земля; 15 – каміння; 16 – кістки; 17 – кераміка;
 18 – стовпові ямки; 19 – обпалені дерев'яні колоди; 20 – колоди
 а – Городище; б – Підгороди; в – Гевда; г – Царина; д – Микулінка; е – Ліщик

для утримання худоби, стіни якого були з тину) [35, с.117; 37, с.85]. Аналогічну структуру мала садиба Х ст., досліджена на селищі-супутнику князівської фортеці в Тереховлі [35, с.117].

Те ж саме простежується і в XII – першій половині XIII ст. Так, культурний шар на території посаду стародавніх Чернівців не складає суцільного масиву, а виступає окремими плямами, на місці яких під час розкопок виявлено давні будівлі, що може свідчити про садибну забудову міста. У західній частині посаду, на місці однієї садиби розкопано два наземних житла площею 10 і 16 м² з глинобитними печами (рис. 4) [12, с.118-122].

Такі садиби рядових міщан відомі в багатьох посадах давньоруських міст [1, с.183; 2, с.19-22; 4, с.36-53; 7, с.23-28; 8, с.65-67; 21, с.97-114; 30, с.38-44; 32, с.109].

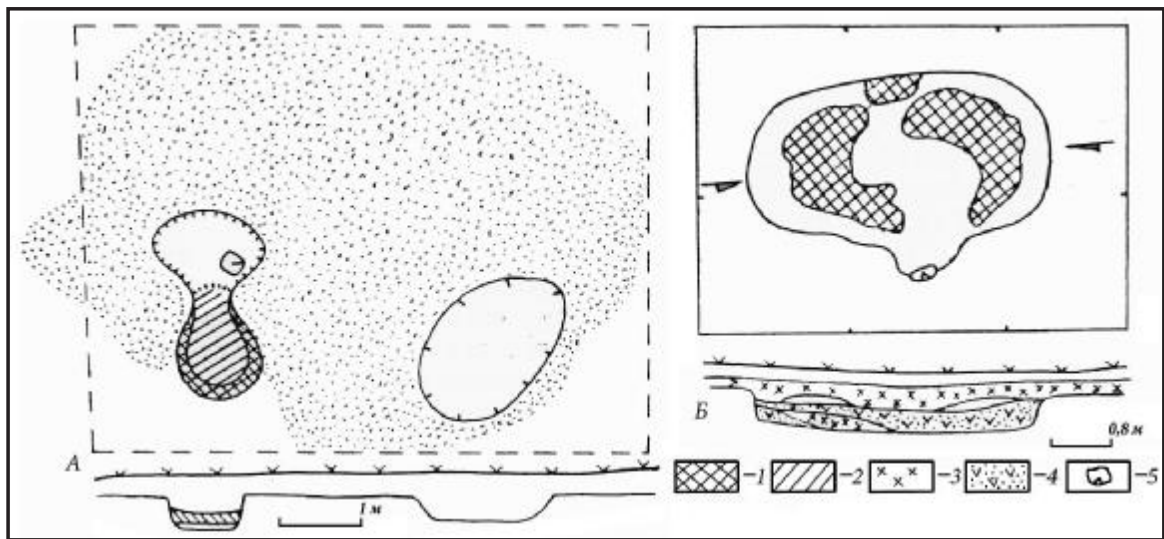

Рис. 4. Житла з посаду Ленківців на Пруті (за Б. Тимощуком [1982, с.79, рис.44])

А – план та переріз наземного житла; Б – план та переріз житла з під кліттю
 1 – обпалена глина; 2 – глиняний черинь; 3 – чорнозем із знахідками; 4 – шар паленини; 5 – камені

Територія міських посадів забудовувалася досить щільно. Це пов'язано, в першу чергу, з тим, що кількість населення тут постійно зростала, а оборонні лінії посаду не дозволяли постійно розширювати його площу. Крім того, ремісники і торговці прагнули розташувати свої садиби поближче до торгового майдану.

Останній досить часто згадується в писемних джерелах під назвою «місце»: «...въеха в место, а в город нельзе было въехать» [23, с.934]. Тому і всю територією посаду могли називати «міщем». Від терміну «місце» може походити і назва мешканців посаду «містичі» [23, с.483, 517, 596]. Інколи торговий майдан і, відповідно, посад називали ще «торгом» [21, с.116]. Це вказує на те, що посади-общини були центрами обміну і торгівлі.

Торговий майдан міста розташовувався на посаді і його значення полягало не тільки у проведенні торгових операцій, але й для проведення зборів міщан. Від майданів у різні сторони посаду відходили головні вулиці міста, заселені жителями за професійно-виробничим принципом. Таке заселення посаду підтверджується як топонімією, так і матеріалами археологічних розкопок [40, с.152]. Наприклад, у літописному Василеві на Дністрі, недалеко від пристані, поруч з феодальним замком знаходився торговий майдан (ур. Торговиця) [34, с.138-153]. Він був вільним від забудови, але навколо нього розміщувалися ремісничі майстерні. Тут розкопано дев'ять гончарних горнів одно - та двоярусної конструкції. Розміщення

гончарних майстерень поруч з торговою площею дозволяло ремісникам одночасно наглядати за роботою горнів, де випалювали глиняний посуд, і продавати свої вироби. Отже, ремісники літописного Василева виготовляли свою продукцію не тільки на замовлення, а й на ринок. Таке розміщення торгових площ характерне для давньоруських міст [17, с.91; 38, с.248-249].

Можливо, аналогічні торгові майдани були в Ленківцях на Пруті, а також у Кучелміні, де, як зазначалося, територія посаду не була щільно забудованою. На ній простежуються вільні від будівель площі. Очевидно, вони використовувалися як торгові майдани. А знахідки значної кількості риб'ячої луски та кісток в одному з будинків на дитинці Чернівців можуть побічно свідчити про існування в місті торгу, на якому збувалася риба. Крім того, щільне розміщення залізоплавильних горів може свідчити про об'єднання металургів у цьому районі міста.

Характерною рисою давньоруських міст, починаючи з XII ст., було спорудження храму на площі або неподалік від неї. Це пов'язано з тим, що згідно зі статтею про мірила в статуті князя Володимира, саме у відання церкви передавалися еталони торговельних мір, а також мита за користування цими мірами [43, с.100]. Таке правило зберігалося до пізнього середньовіччя. Очевидно, Василівський білокам'яний храм теж був місцем зберігання мірил, оскільки місто було важливим торговим осередком на Середньому Дністрі. Церкви були важливою ознакою посадів.

Джерела чітко описують центральне місце міст в управлінні навколишніми територіями. Тут проводиться суд, сюди поступають податки, є в наявності військові сили. Необхідною умовою виконання цих функцій є концентрація тут представників феодалної знаті.

Класове панування феодалів здійснювали не тільки через політико-адміністративні органи влади, але й ідеологічно через владу духовну – церкви і монастирі. З поширенням християнства на Русі міста стали його провідниками в маси. Літопис стверджує, що слідом за хрещенням киян Володимир «нача ставити по градом церкви и попы» [18, с.157]. Церква – суттєвий елемент феодалного ладу і її присутність в місті обов'язкова. Таким чином типовими слід вважати поєднання в місті таких елементів: фортеці, дворів феодалів, ремісничого посаду, торгівлі, адміністративного управління, церков. Тому християнські храми із цвинтарями біля них є теж важливою ознакою міських посадів. На думку науковців, це були патрональні церкви територіально-фахових об'єднань містичів, де могли

влаштовуватися збори і бенкети членів общини, так звані «братчини» [28, с. 760; 37, с.113]. Такі торгово-ремісничі об'єднання міщан на території України і Білорусії зберігалися до XVII-XVIII ст. [6, с.57]

Так, у Василеві, на посаді досліджено фундаменти білокам'яного храму [10, с.37-50]. Це була не дуже велика (розмірами 21,2х13,6 м по зовнішньому обводу стін), але висока, з однією банею, трьома апсидами, чотирьохстовпова, з плоскими пілястрами і перспективним порталом будівля (рис. 5). Храми такого типу на території Русі, насамперед Києва, склалися до середини XII ст. [11, с.213-217] Василівський храм правив за усипальницю представників феодальної знаті. Біля храму знаходилося кладовище, очевидно, представників князівської влади. На цвинтарі розкопано поховання в кам'яних саркофагах і в могильних ямах під кам'яними плитами.

На посаді Василева, ще в трьох місцях виявлено цвинтарі XII – першої половини XIII ст. Очевидно, біля них теж знаходилися дерев'яні церкви, оскільки до XVII ст. цвинтарі завжди розташовувалися поруч із церквою. Отже, на посаді літописного Василева могло знаходитися не менше як чотири патрональних храми територіально-фахових об'єднань містичів.

Як видно з матеріалів цвинтарів Василева та поховального інвентарю, соціальний статус братчин був різним. Так, на цвинтарі, розташованому у центрі посаду, сімейні поховання зі срібними прикрасами були обгороджені кам'яними колами. В той же час поховання інших цвинтарів посаду не відгороджувалися такими колами, а їхній інвентар складався, в основному, з уламків глиняного посуду.

Сліди християнських кладовищ та церков як центрів професійних об'єднань міщан виявлені на посаді стародавніх Чернівців і за межами оборонних ліній, про що свідчать масові знахідки глиняних полив'яних плиток (фото 1).

На південний схід від посаду в Кучелміні, за словами місцевих мешканців, знаходився, очевидно, могильник з підплитовими похованнями і, напевно, біля нього була патрональна церква [19, с.32].

Спорудження храмів на міських торгових площах було звичайним явищем у давній Русі [33, с.89; 38, с.248]. На головному торговому майдані Києва, наприклад, стояли три храми [39, с.136].

Але така структура могла бути характерною для міст XII – XIII ст. У більш ранній період X – XI ст. вона була простішою, оскільки територіально-професійні об'єднання були лише на стадії формування. Тому міщани могли належати до однієї общинної структури,

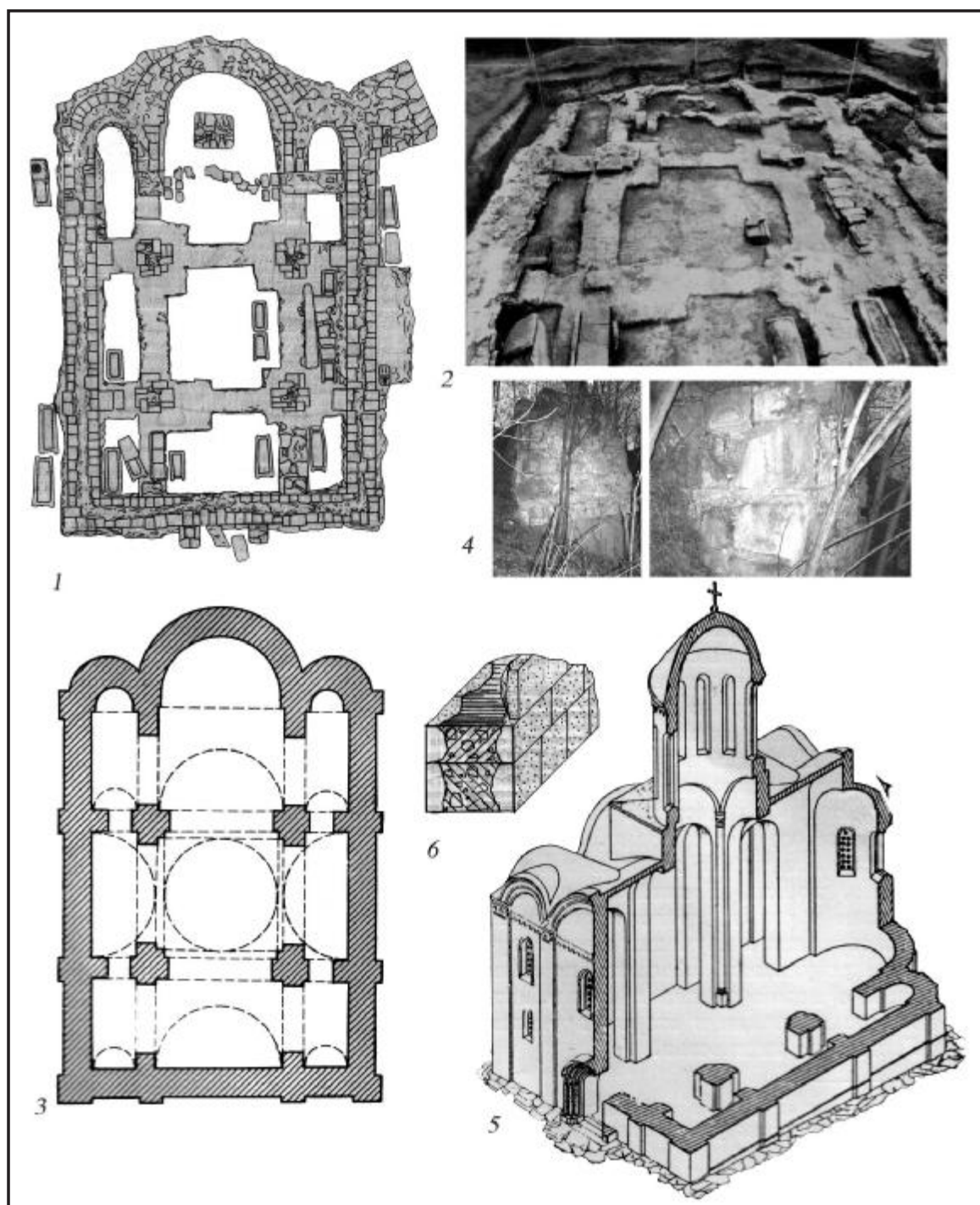

Рис. 5. Білокам'яний храм з літописного Василева

1 – загальний план фундаменту; 2 – вид на західну частину розкопаного фундаменту; 3 – план храму; 4 – вид на кам'яну кладку фундаменту; 5 – варіант реконструкції храму; 6 – реконструкція кладки стін (1-3, 5 – за Г.Н. Логвином, Б.А. Тимошуком, [1961, рис.2; 3; 8]; 6 – за І.Р. Могитич, Р.І. Могитич [1990, с.57, рис.1, 5])

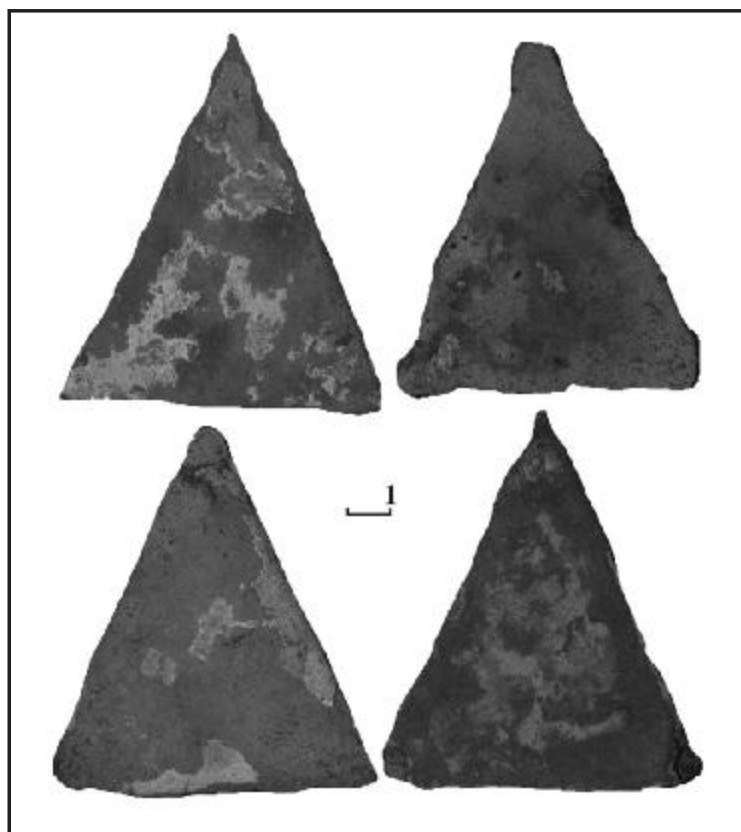

Фото. 1. Керамічні полив'яні плитки з підлоги церкви на посаді Ленківців на Пруті

відвідувати один храм або язичницьке святилище, як це було у ранньофеодальному місті Ревне. Тут неподалік торгово-ремісничого поселення Царина розташовувалися язичницьке святилище і могильник. Святилище знаходилося в урочищі Микулінка (рис. 6). Від капища збереглася жертвна яма розмірами 3,7 x 4 м, глибиною 1,2 м, вимощена каменями невеликих розмірів, стовпова яма від ідола, вогнище, обпалені й необпалені кістки тварин, уламки глиняного посуду X ст., обпалені камені, срібне скроневе кільце, залізний ніж, шар вугілля і золи. Майдан культового місця був відокремлений від решти території неглибоким ровиком [14, с.18-20; 15, с.194]. Подібні культові місця відомі і на інших слов'янських археологічних пам'ятках [41, с.211].

Зруйновані оранкою поховання у вигляді скупчення уламків глиняного посуду X ст., вуглинок і кальцинованих кісток виявлено також на посаді в Ревному, в урочищі Царина. Тут же, на спланованій частині валу ранньозалізного віку, розкопані залишки примітивного крематорію – місця спалення небіжчиків. Його залишки являли собою

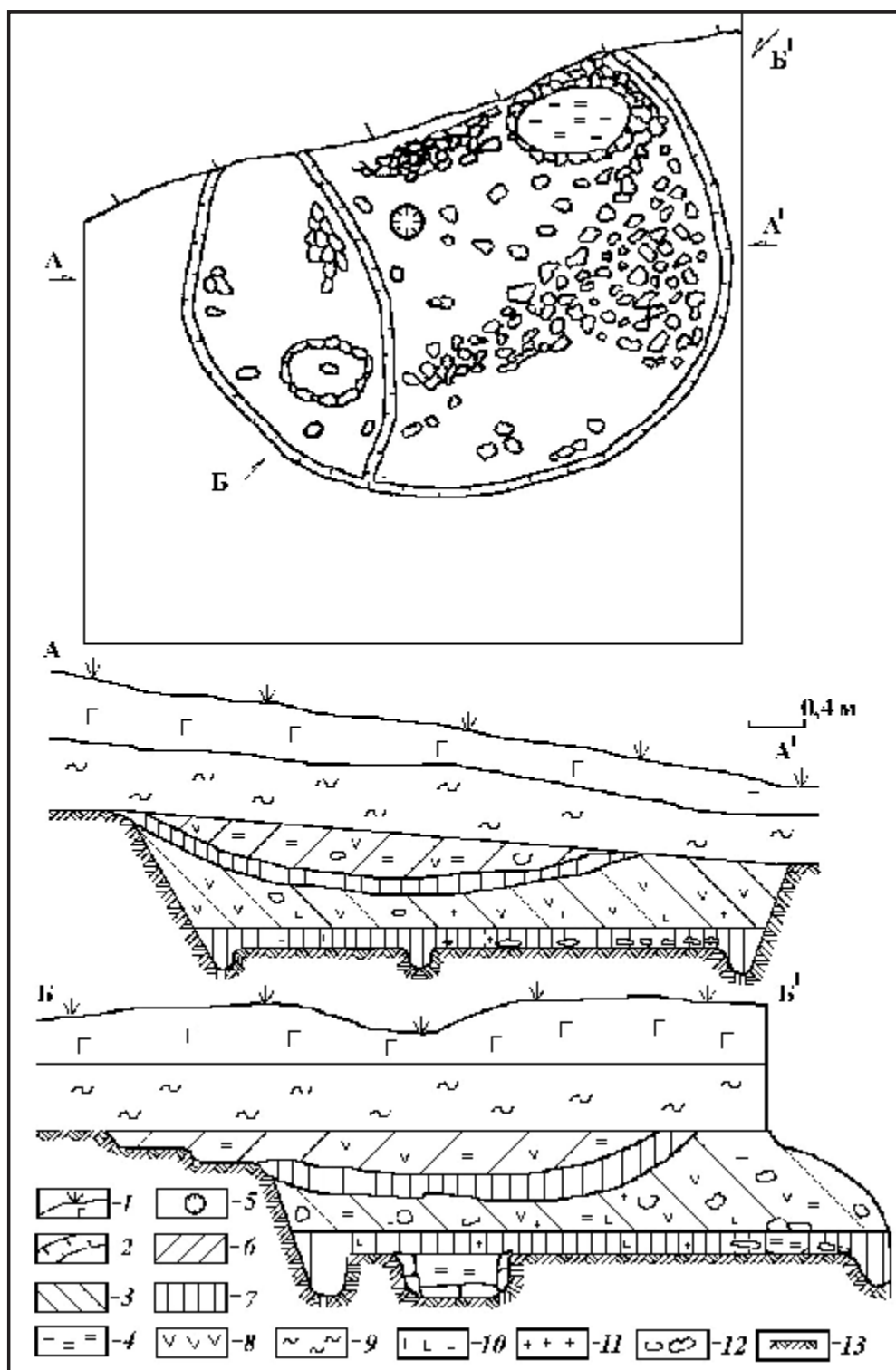

Рис. 6. Язичницьке капище VIII – X ст. із Ревного
(за Л.П.Михайлиною [2007, рис.64])

1 – дерн; 2 – ровик; 3 – темно-жовта глина; 4 – обпалена глина; 5 – стовпова ямка;
6 – темно-сіра земля; 7 – шар спаленини; 8 – вугілля; 9 – жовта глина; 10 – кераміка;
11 – кістки; 12 – каміння; 13 – материк

прямокутну яму розмірами 20, х 1,2 м, глибиною 0,45 м, на дні якої знаходилися кальциновані кістки людини, шматки згорілого дерева, обпалені камені, вугілля та уламки глиняного посуду X ст. Навколо ями відклався культурний шар, у якому знаходилися кістки тварин і уламки глиняного посуду X ст. [36, с.36]

Отже, як видно з викладеного вище міське життя на території Північної Буковини розвинулося, коли вона входила до складу Галицько-Волинського князівства. Археологічні матеріали свідчать про те, що торговельно-ремісничі посади-общини як головні складові частини давньоруських міст мали свою територію, часто укріплення, торгово-вічові майдани, общинні об'єднання-братчини, згруповані навколо християнських храмів. Посади забудовувалися, головним чином, садибами дрібних виробників. У результаті розвитку соціальної диференціації на посадах з'являлися садиби багатих людей: професійних купців, великих землевласників та ін. Населення, яке проживало на теренах Галицької землі, створило високорозвинену матеріальну та духовну культуру, що послужило в подальшому основою для формування сучасної української нації.

Список скорочень:

МИА - Материалы и исследования по археологии СССР (Москва)

НПЛ - Новгородская первая летопись младшего и старшего изводов (Рязань)

ПВЛ - Повесть временных лет (Москва)

ПСРЛ - Полное собрание русских летописей (Москва)

ПССІАЕ - Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології (Чернівці)

СА - Советская археология (Москва, Ленинград)

Джерела та література: 1. Алексеев Л. В. Смоленская земля в IX – XIII вв. – М.: Наука, 1980. – 261 с.; 2. Боровский Я.Е. О некоторых вопросах топографии «города Ярослава» древнего Киева // Древнерусский город. (Материалы Всесоюзной археологической конференции, посвященной 1500-летию города Киева). – К.: Наук. думка, 1984. – С.19-22; 3. Гупало К.М. До питання про формування посаду давнього Києва // Археологічні дослідження стародавнього Києва. – К.: Наук. думка, 1976. – С.12-18; 4. Гупало К.Н. Подол в древнем Киеве. – К.: Наук думка, 1982. – 128 с.; 5. Зверуго Я.Г. Древний Волковыск X – XIV вв. – Минск: Наука и техника, 1975. – 144 с.; 6. Ісаєвич Я. Д. Братства та їх роль у розвитку української культури XVI – XVIII ст. – К.: Вид-во АН УРСР, 1966 – 157 с.; 7. Казаков А.Л. К вопросу об усадебной застройке Черниговского предградья XII – XIII вв. // Проблемы археологии южной Руси / Материалы историко-археологического семинара «Чернигов и его округа в IX – XIII вв.», Чернигов, 26-28 сентября 1988 г. – К.: Наук. думка, 1990. – С.23-28; 8. Кутовой А.И. Усадьбы как основные элементы градостроительной структуры древнерусского города // Древнерусский город (Материалы Всесоюзной археологической конференции, посвященной 1500-летию города Киева). – К.: Наук. думка, 1984. – С.65-67; 9. Кучинко М. М. Древний город Владимир на Волыни //

Древнерусский город. – К.: Наук. думка, 1984. – С. 67-69; **10.** Логвин Г.Н., Тимошук Б. А. Белокаменный храм XII века в с. Василеве // Памятники культуры СССР. Исследования и реставрация. – М., 1961. – Вып.3. – С.37-50; **11.** Максимов П.Н. Общенациональные и локальные особенности русской архитектуры XII – XIV в. // Польша и Русь. – М.: Наука, 1974. – С.213-217; **12.** Малевская М.В., Раппопорт П.А., Тимошук Б.А. Раскопки на Ленковецком поселении в 1967 г. // СА. – 1970. – № 4. – С.112-127; **13.** Мезенцева Г. Г. Белгород // Археология Украинской ССР: В 3-х т. – К.: Наук. думка, 1986. – Т. 3. – С.316-317; **14.** Мисько Ю.В. Про типологію слов'янських язичницьких святилищ Північної Буковини // Матеріали III історико-краєзнавчої конференції молодих дослідників, студентів та науковців «Буковина – мій рідний край». Чернівці, 17 травня, 1998 р. – Чернівці: Золоті литаври, 2000. – С.18-20; **15.** Михайлина Л.П. Слов'яни VIII – X ст. між Дніпром і Карпатами. – К.: Інститут археології НАНУ України, 2007. – 300 с.; **16.** Могитич І.Р., Могитич Р.І. Особливості техніки мурування і архітектурних форм Галицько-Волинського зодчества (X–XIV ст.) // Археологія. – Археологія. – 1990. – № 4. – С.56-68; **17.** Моця О., Казаков А. Давньоруський Чернігів. – К.: «Стародавній Світ», 2011. – 316 с.; **18.** НПЛ // Русские летописи. – Рязань: Александрия, 2001. – Т.10. – 640 с.; **19.** Пивоваров С., Чеховський І. На Дністрі на «оукраине Галичской». – Чернівці: Місто, 2000. – 143 с.; **20.** Повесть временных лет. – М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1950. – Ч.1. – 406 с. **21.** Прищепа Б. Дорогобуж на Горині у X – XIII ст. – Рівне: ПП ДМ, 2011. – 250 с.; **22.** ПСРЛ. – М.: Изд-во Восточная литература, 1962. – Т.1. – 580 с.; **23.** ПСРЛ. – М.: Изд-во Восточная литература, 1962. – Т.2. – 938 с.; **24.** ПСРЛ. – М.: Наука, 1971. – Т.24. – 935 с.; **25.** Раппопорт П.А. Очерки по истории русского военного зодчества X-XIII вв. // МИА. – 1956. – №52. – 183 с.; **26.** Раппопорт П.А. Военное зодчество Западнорусских земель X – XIV вв. // МИА. – № 140. – 1967. – С.67-71; **27.** Русанова И.П., Тимошук Б.А. Языческие святилища древних славян. – М.: АРХЭ, 1993. – 144 с.; **28.** Рыбаков Б.А. Ремесло Древней Руси. – М.: Изд-во АН СССР, 1948. – 792 с.; **29.** Сагайдак М.А. Давньокиївський Поділ. – К.: Наук. думка, 1991. – 168 с.; **30.** Свешніков І. К. Дослідження пригорода літописного Звенигорода // Вісник АН УРСР. – 1985. – №.11. – С. 38-44; **31.** Свешніков І. К. Звенигород, якому 900 років // Жовтень. – 1987. – №9. – С.89-100; **32.** Седова М.В., Беленькая Д.А. Окольный город Суздаля // Древнерусские города. – М.: Наука, 1981. – С.95-115; **33.** Терський С. Княже місто Володимир. – Вид-во Нац. ун-ту «Львівська політехніка», 2010. – 320 с.; **34.** Тимошук Б.О. Давньоруська Буковина (X – перша половина XIV ст.). – К.: Наук. думка, 1982. – 206 с.; **35.** Тимошук Б.А. Восточнославянская община VI – X вв. н.э. – М.: Наука, 1990. – 192 с.; **36.** Тимошук Б.А. Раннефеодальный город восточных славян на р. Прут // Роль ранніх міських центрів в становленні Київської Русі. / Матеріали польового історико-археологічного семінару. Серпень 1993., с. Зелений Гай Сумського району, Сумської області. – Суми, 1993. – С.34-37; **37.** Тимошук Б.А. Восточные славяне: От общины к городам. – М.: Изд-во МГУ, 1995. – 261 с.; **38.** Тихомиров М.Н. Древнерусские города. – М: Госполитиздат, 1956. – 478 с.; **39.** Толочко П.П. Історична топографія стародавнього Києва. – К.: Наук. думка, 1970. – 220 с.; **40.** Толочко П. П. О социальной структуре древнерусского ремесла // Древности Руси и славян. – М.: Наука, 1988. – С.147-153; **41.** Филипчук Михайло. Слов'янські поселення VIII – X ст. в українському Прикарпатті. – Львів: Вид-во «Астролябія», 2012. – 312 с.; **42.** Штыхов Г.В. Проблемы генезиса городов Полоцкой земли // Древнерусский город (Материалы Всесоюзной археологической конференции, посвященной 1500-летию города Киева). – К.: Наук. думка, 1984. – С.154-156; **43.** Щапов Я.Н. Из истории

городского управления в Древней Руси: (служба мер и весов) // Города феодальной Руси. – М.: Наука, 1966. – С.99-104; 44. Юра Р.О. Переяслав // Археологія Української РСР.: В 3-х т. – К.: Наук. думка, 1975. – Т.3. – С.212-222.

УДК 391.7(477.8)''9/12''

Альона ВАМУШ

НАГРУДНІ ПІДВІСКИ-АМУЛЕТИ ДАВНЬОРУСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ ПРИКАРПАТТЯ

Важливим елементом ювелірних прикрас костюма давньоруського населення на території українського Прикарпаття були нагрудні підвіски-амулети. Їх знахідки відомі на пам'ятках X-XIII ст. Дослідження підвісок дає змогу розв'язати питання про функціональне призначення, певне змістове навантаження їх орнаментациї та племінні особливості місцевого населення.

Ключові слова: давньоруський костюм, підвіски-амулети, лунниця, змійовик, дзвіночки (бубонці).

Алена ВАМУШ

НАГРУДНЫЕ ПОДВЕСКИ-АМУЛЕТЫ ДРЕВНЕРУССКОГО НАСЕЛЕНИЯ ПРИКАРПАТЬЯ

Важным элементом ювелирных украшений костюма древнерусского населения на территории украинского Прикарпатья были нагрудные подвески-амулеты. Их находки известны на памятниках X-XIII ст. Исследование подвесок дает возможность решить вопросы о функциональном назначении, содержание их орнаментации та племенных особенностях местного населения.

Ключевые слова: древнерусский костюм, подвески-амулеты, лунницы, змеевики, звоночки.

Alena VAMUSH

THE PRYKARPATTYA ANCIENT OLD RUSSIAN FEMALE GOWN BREAST PENDANTS

On the of the Ukrainian Prykarpattya the breast pendants used to be an important jewellery element characteristic for the clothes of the above mentioned area. They are known to have been found in X-XIII centuries. The study of these pendants will explicate the matters of their functional purpose, meaning they possess by ornamentation and writing peculiarities of resident population.

Traditional Middle Ages costumes were complemented by metal decorations. In clothing of Old Russian women it was necessary to wear decorations as a symbol of wealth and glory. Common people wore simple ones: cast, lamellate and made of wire. Prosperous stratum mostly had jewelry – thin and precious decorations.

Old Russian woman's costume was full of breast pendants, which were inalienable components of woman's metal clothes in X-XIII sent. They are